NAŠE ŘEČ

ROČNÍK IV. ČÍSLO 5.

VILÉM MATHESIUS:

FILOLOGICKÉ HLASY K OPRAVĚ PRAVOPISU ANGLICKÉHO.

Oporou i překážkou v úsilí o opravu anglického pravopisu je veliký rozdíl, který je mezi pravopisem a dnešní anglickou výslovností. Vyvinul se tím, že se anglická výslovnost velice rychle měnila právě v posledních stoletích a že mnoho stop zanechaly v anglickém pravopise rozmary a vrtochy nepravé učenosti.

Psalo-li se *knight* (nebo *knyght*) ve 14. století, mělo to dobrý důvod, protože se vyslovovalo *kniçt* (ç je mezinárodní značka pro neznělou předopatrovou hlásku třenou, jaká je v něm. *ich*). Ale *içt* se brzo potom změnilo v *ít* (dlouhé samohlásky z příčin tiskařských i pro větší zřetelnost českému čtenáři píšeme zde způsobem českým), *í* se již kolem r. 1500 počalo rozštěpovati v dvojhlásku a počáteční *kn* se zjednodušilo v *n*, takže dnes pravopis *knight*, který se udržel po tu celou dobu přes ojedinělé psaní *knite*, *knyte*, je hodně vzdálen skutečné výslovnosti *nait*. Stejně měl význam pravopisný rozdíl mezi *week*, *deep*, *see* atp. a *weak*, *heap*, *sea*, dokud se v těchto slovech vyslovovalo otevřené a v oněch zavřené *é*. Ale zavřené *é* se úžilo již kolem r. 1500 v *í* a otevřené *é* přes zavřené *é* dospělo v 18. stol. k témuž výsledku, takže se již téměř dvě stě let v obou třídách stejně vyslovuje *í* (nebo *ij*), ač rozdíl v pravopise trvá a ač *ee* ani *ea* dnešní výslovnosti nijak neodpovídají.

Hůře je, že anglický pravopis přečasto podlehl nápadům nepovolaných oprávců. Jestliže se na př. slovo vyslovované *saiәns* (znak ә nám znamená temnou nepřízvučnou hlásku podobnou docela krátkému *ö*) píše *science*, je možno počáteční *sc* omluviti latinským *scientia*, ač anglické slovo není vzato z latiny, nýbrž z franštiny,

kde *sc* bylo už zjednodušeno v *s*. Ale psaní *scent* při výslovnosti *sent* nebo *scythe* při výslovnosti *saith* (ovšem s anglickým *th*) nemá vůbec historické omluvy, protože ono slovo je z latinského *sentire*, které se přes franštinu dostalo do angličtiny, a toto nemá vůbec nic s latinou společného, nýbrž je to staroanglické slovo *síthe*, *sigthe* germánského původu.

Tím vším nastalo v anglickém pravopise veliké zmatení. Táž hláska se psává třeba desaterým způsobem (*í* na př. dvanácterým: Caesar, be, each, Beauchamp, feet, conceit, people, key, magazine, grief, quay; otevřené *ó* desaterým: sauce, lawn, stalk, stork, board, warn, broth, broad, floor, thought; *ou* dvanácterým: go, goes, road, row, rowed, mauve, bureau, yeoman, sew, brooch, though, soul; *š* desaterým: sure, ship, conscience, suspicion, ocean, motion, tension, passion, machine, anxious), totéž písmeno nebo táž skupina písmen mívá naopak několikerou výslovnost (*a* třeba desaterou: father, fall, any, fat, watch, age, care, ago, village; *s* paterou: sign, sure, easy, pleasure, island; *eo* jedenácterou: people, George, yeoman, leopard, Macleod, feod, geography, geographic, reorganize, reobtain, dungeon; *ch* šesterou: church, machine, Greenwich, character, architecte, yacht; *ough* osmerou: bough, through, though, thought, cough, enough, cough, hiccough), a počet nehlasných písmen dostupuje povážlivé výše, zejména u vlastních (*Almondbury* se na př. vyslovuje *ámb'ri*, *Alnwick* — *änik*, *Auchinleck* — *äflik*, *chisholm* — *čiz'm*, *Cholmeley* a *Cholmondeley* — *čamli*, *Claverhouse* — *kleiv'z*, *Leominster* — *lemstr*, atd.).

Tento stav je jasný všem filologům, neboť moderní fonetika a historická mluvnice jej dokonale osvětlily, ale ne všichni z něho vyvozují tytéž důsledky. Stejně jako zakladatel historické a dialektické fonetiky anglické *John Ellis*, který byl k fonetice přiveden v čtyřicátých letech 19. století právě zájmem o opravu pravopisu, byl také neméně proslulý jeho žák *Henry Sweet* horlivým zastáncem důsledné reformy pravopisné. Roku 1877 prohlašuje Sweet v Hanbook of Phonetics, že se požadavku fonetické opravy pravopisu dostalo obecného téměř uznání. Všecky námitky, které vymyslily předsudek a nerozumný konservatism, byly prý úspěšně překonány a zbývá se jen rozhodnout o tom, jakou novou soustavu pravopisnou přijmouti. Sweet se ovšem rozhoduje pro psaní naprosto fonetické, nelekaje se ani požadavku, aby se v pravopise jevily individuální různosti vyslovování. Ale vítězné jeho sebevědomí bylo předčasné. Ač se za opravu pravopisu postavila i londýnská Filologická společnost a tak souhlasem vědec-

kého sboru podepřela věc, o niž od šestnáctého století porůznu usilovali angličtí orthoepisté a orthografové, nehýbala se reforma s místa. Konečně bylo uznáno, že není možné zavésti naráz fonetický pravopis, protože by se anglické obecenstvo pro neznalost fonetiky nedovedlo jím řídit, Sweetův návrh na důsledné psaní fonetické byl odsunut (vyvinula se z něho později přepisovací abeceda, jíž užívá Association Phonétique Internationale) a schváleno, aby se prozatím usilovalo o úpravu částečnou. Pojednal o ní *Sweet* v úvaze Partial Corrections of English Spellings approovd (sic) of by the Philological Society, 1881, uveřejněné v dodatku k Transakcím Filologické společnosti z roku 1880/1. Doporučuje se tam na př. nepsati koncového *e* tam, kde nemá významu (na př. *hav, giv, liv, litl* atd.), nepsati bez příčiny dvojitých souhlásek (na př. *comand, atak, ful, eg* atd.), psáti *u*, kde se původně psávalo *a* kde se dnes vyslovuje *a* (na př. *cumfort, cum, munk, muney* atd.).

Pro tuto opravu pravopisu horlivě mluví i známý etymolog a vydavatel starých anglických památek *W. W. Skeat* v pojednání The Problem of Spelling Reform, které četl v Britské akademii v květnu roku 1906 a které bylo tištěno v druhém svazku akademických Proceedings. Skeat vykládá hlavně vývoj a přítomný stav pravopisné otázky. Neodůvodňuje požadavek reformy nějak obšírně a podrobně, nýbrž prohlašuje prostě i částečnou reformu za velké dobrodiní a v podrobnostech poukazuje jen k tomu, že se odstraněním zbytečných písmen uspoří práce a že se zjednodušením pravopisu usnadní učení dětem i učitelům. Zásadní stanovisko Skeatovo, v němž je hodně ohlasů Sweeta, je dáno poukazem k základnímu prý faktu, že všecky jazyky jsou vlastně mluvené jazyky a že slova psaná jsou jen značky, jichž se užívá k poznamenání skutečných mluvených zvuků a které vykonávají svůj úkol někdy velmi nedbale a neuspokojivě. Původní pravopis byl fonetický; pravopis nefonetický, při němž se slovo jinak píše a jinak vyslovuje, je v angličtině poměrně nestarý a vznikl nepozorovaně tím, že Angličané byli příliš líní nebo lhostejní, aby nutnými opravami dosti často uváděli pravopis tiskem ustálený v soulad s měnící se výslovností. Námitku, že by se fonetickou opravou pravopisu k nerozeznání směšovala stejně znějící slova různého významu, jako *see* a *sea*, odbývá Skeat poukazem ke stům homonym, která se už teď v angličtině stejně píší, jako *ball* = ples a *ball* = koule, *bark* = bárka a *bark* = štěkot (mohl přidati ovšem ještě *bark* = kůra). Jen na mluveném jazyku prý záleží, a vyslovují-li se stejně slova různého významu, není důvodu, proč by se neměla též stejně psát.

Nutné změny pravopisu zarážejí jen Angličana, který se po čínsku naučil spojovati mluvené slovo s určitým a neměnlivým symbolem, třeba sebe nevhodnějším a nerozumnějším, a neužívá již ucha, nýbrž závisí jediné na oku.

Skeatova přednáška daleko nezní tak vítěznou jistotou jako před třicíti skoro lety výklady Skeatovy v Handbooku, ale nekončí se přece škarohlídsky. Rozhodnutí university cambridgeské i oxfordské, že budou užívati správné výslovnosti latinské místo tradiční poangličtěné, zdá se starému učenci zárukou, že rokem 1906 nastává nová doba v usilování o opravu anglického pravopisu. Hnutí opravdu ožilo — roku 1908 byla založena Simplified Spelling Society, která se snaží ne sice provésti nový pravopis přesně fonetický, ale přece jen uvésti pravidelnost do pravopisu dosavadního —, výsledku však dosud nedosáhlo. Naopak, na mezinárodním sjezdu historickém v Londýně roku 1913 jiný slavný filolog anglický, *Henry Bradley*, četl pojednání, které se obrací proti zásadnímu stanovisku Skeatovu a někdy přímo polemisuje s jeho slovy.

Přednáška Bradleyova, On the Relations between Spoken and Written Language with special reference to English, vyšla v šestém svazku publikací Britské akademie a r. 1919 i ve zvláštním sešitku, vydaném oxfordskou tiskárnou clarendonskou. Bradley popírá, že by jediným úkolem písma bylo jako u not vyjadřovati zvuky. Vyjadřování zvuků není posledním úkolem písma, nýbrž jen prostředkem k naznačení toho, co slova znamenají, a hbitý čtenář vůbec nedbá zvuků, nýbrž spojuje obsah slova přímo s optickým jeho obrazem. Proto mu nesejde na tom, je-li jeho rodný jazyk psán foneticky či ne, nýbrž jde mu především o to, aby se neměnila skupina písmen, kterou si navykl spojovati s určitým slovem. Je pravda, že se lze písmu, které vyjadřuje zvuky, mnohem lehčeji naučiti nežli písmu ideografickému, ale ideografy zase leckdy mnohem rychleji sdělují svůj obsah. Právě proto došlo k tomu, že pravopisy evropské, kdysi čistě fonetické, jsou dnes do jisté míry ideografické. Leckterý rys pravopisný, který nemá fonetický význam, je důležit tím, že činí význam slova jasnějším. Sem patří netoliko užívání velkých písmen, uvozovek a apostrofu, nýbrž i pravopisné rozlišování homonym, které by při fonetickém pravopise vymizelo na škodu srozumitelnosti tištěného nebo psaného textu. I leckteré etymologisující psaní neoprávněně zavedené, jako *debt, doubt* nebo dokonce *scissors* (mylným spojením se *scindere* místo s *caedere* — *cisorium*), mělo asi sugestivní význam pro čtenáře navyklé latině. Jazyk psaný se tím do značné míry stal samo-

statným vedle jazyka mluveného nástrojem vyjadřovacím, který se z části vyvíjel po svém. Velmi mnoho slov se užívá jen písemně, v angličtině zejména slov braných z jazyků klasických nebo alespoň tvořených z prvků latinských a řeckých. Taková slova bývají v základě jen řadou písmen, ne řadou hlásek, a výslovnost jejich bývá jen kolísavá interpretace písmen. Ba někdy se tvoří i anglické odvozeniny jen na papíře a výsledek se vyslovuje samostatně podle psaní, ne podle slova základního. Tak přídavné jméno od *Bacon* (*beikn*) není *beikni'n* a »kanadský« od *Canada* (*kän'd'*) nezní *kän'di'n*, jak bychom čekali podle řeči mluvené, nýbrž *b'kouni'n* a *k'neidi'n* (s přízvukem posunutým na druhou slabiku) podle řeči psané, a od podstatného jména *critic* (*kritik*) utvořeno písemně sloveso *to criticize*, které se právě proto čte podle psaní *kritisaiz*, a ne podle slova základního. Z toho jde, že tradiční anglický pravopis pro toho, kdo jej už dobře zná, plní úkoly psaného jazyka lépe než pravopis čistě fonetický a že by jakákoli pronikavá změna znamenala na čas veliké nesnáze praktické. Jde ovšem o ty, kteří se teprve učí, a tu jest uznati, že se mnoho času maří neustáleností poměru mezi slovem psaným a mluveným a že si tento vážný nedostatek důtklivě žádá nápravy. Přechod k pravopisu fonetickému, v němž by stačilo několik prostých pravidel, aby se mohlo souditi z výslovnosti na pravopis a naopak, je však neuskutečnitelný a nárokům těch, kteří se učí, se dá vyhověti i opravou mírnější. Bradley, jak vykládá v dodatku, není si zcela jist tím, jak by taková mírná oprava měla vypadati v podrobnostech. Jistě prý pravopisný systém, který by trvale vyhovoval, bude kompromisem mezi požadavky vzájemně se proucími a dojde se k němu spíše růstem než vynálezem. Začíti by se mělo tam, kde pro tradici není jiné obrany než zvyk. Ale vlastní jména, u nichž praktická nepohodlnost dosavadního pravopisu jest nejzřejmější, nechávají i horliví oprávci s pokojem a stejně není dobře možné, aby se měnil pravopis knižních vědeckých termínů, které nejsou běžné v řeči mluvené. Měla by tedy oprava pravopisu přestávati na opravě slov řeči mluvené, ale i u těch nutno zachovati dosavadní rozdíly mezi homofony. S tou výjimkou bylo by žádoucí, aby psaní všech slov řeči mluvené vyjadřovalo výslovnost tak přesně, jak to obecná povaha tradičního pravopisu dovolí. Jest ovšem třeba uvážiti, že výslovnost těch vrstev, které určují správnost jazykovou, není jednotná. Proto musí opravené psaní dbáti všech tradičních rozdílů ve výslovnosti, které se vyskytují kdekoli u vzdělaných vrstev, a Londýňan, který vyslovuje stejně na př. *lord* a *laud*, *court* a *caught*,

morning a *mourning*, musí se podrobiti pravopisu, který činí mezi těmi slovy rozdíl, protože snad devět desítin Anglosasů je vyslovuje různě. Nejnaléhavější požadavek je ten, aby se nepsala stejně dvě slova, která se různě vyslovují, protože není rozumného důvodu pro to, aby byla psaná řeč méně jasná než mluvená.

Rozdíl mezi řečí mluvenou a psanou, na který Bradley tak důrazně upozorňuje, je jistě důležit pro všecky jazyky kulturní a daly by se uvést proň i doklady z češtiny. Vzpomeňme jen toho, jak je u nás kolísavá výslovnost *th* v knižních slovech řeckolatinských, jako jsou *these*, *thema* a pod., proti slovům, která opravdu jsou i v řeči mluvené, jako *apatyka*, *tyátr*, *katedra* (*kadedra*), *matematyka!* Celkem však Bradley důležitost optického obrazu slova jistě přeceňuje, neboť je těžko souhlasiti s tím, co říká o ceně pravopisných rozdílů mezi slovy se stejnou výslovností, ale různým významem. Žádný jazyk není po žádné stránce bezpečen před nejasností — nadarmo nebyly existující jazyky už několikrát odsouzeny filosofy a konstruovány zvláštní jazyky filosofické! —, a proto se musíme smířiti s homonymy v mluvení i psaní. Jinak jsou však výklady Bradleyovy rozvážné a rozumné opravě pravopisu ne nepříznivé, neboť konec konců dospívají ze zásady k témuž požadavku, k němuž Sweet a Skeat došli z nouze. Spojené státy ostatně prakticky ukázaly, že postupná oprava pravopisu je v pravdě jediné možná cesta. Již na začátku 19. století klasický slovnikář americký Noah Webster uvedl do svého slovníku na rozdíl od konservativnějšího Angličana Johnsona několik zjednodušení pravopisných (*-or* místo *-our* v slovech jako *honor*, *favor*; *-er* za *-re* v slovech jako *center*, *meter*; *l* za *ll* v slovech jako *traveler*) a zdomácnil je ve Spojených státech. Roku 1898 National Educational Association se malou většinou usnesla, aby se v jejích úředních publikacích užívalo dvanácti slov v pravopise opraveném (*tho* za *though* a podobně *altho*, *thoro*, *thorofare*; *thru* za *through* a podobně *thruout*; *catalog* za *catalogue* a podobně *decalog*, *demagog*, *pedagog*, *prolog*; a konečně *program* za *programme*), a ačkoli se nepodařilo usnesení toho vždy uhájiti proti útokům menšiny, ujaly se v amerických tiscích přece některé z navrhovaných změn. Když konečně byl založen v lednu roku 1906 Simplified Spelling Board, začal činnost svou také jen tím, že doporučoval jednodušší psaní v těch stech slov, kde bylo přípustné psaní několikeré (vedle dvojic vzniklých dřívějšími opravami, byly to na př. *medieval* spíš než *mediaeval*, *addrest* spíš než *addressed*, *draft* spíš než *draught*, atp.). Ale to byla už oprava pro obecenstvo příliš pronikavá, a

když se ji Roosevelt pokusil za svého presidentství provésti v tiscích úředních, musil couvnouti před odporem sborů zákonodárných i soudů. Přes to se Simplified Spelling Board nedal zastrašiti v své snaze, ba stal se ještě radikálnější vlivem těch, kdož jako prof. Lounsbury věří v pravopis fonetický, a doporučuje psáti na př. *hed, spred* atd. za *head, spread, hart, harth* za *heart, hearth, carv, delv* za *carve, delve*. Návrhy jeho nejsou ještě tak pronikavé jako zásady hájené anglickou Simplified Spelling Society, ale už se jimi, jak se zdá, postup reformy spíše zarazil než uspíšil.

Vyžádali jsme si tento výklad o anglických úvahách pravopisných. Pravopis anglický bývá kladen za nejvýmluvnější ukázku pravopisu nesnadného, nevyhovujícího požadavku, aby slovo psané bylo co možná nejvěrnějším obrazem slova mluveného; ale jest velmi zajímavo pohlédnouti na opatrnou rozvážlivost, s jakou národ tak praktický, jako jsou Angličané, pohlíží na potřebu změn v pravopisných zásadách. Se stejnou opatrností uvažují o otázkách pravopisných Francouzi a Němci: neplyne z toho ze všeho kus poučení i pro nás?

Red.

JOS. ZUBATÝ:

MÁM ČAS – MÁM KDY.

O těchto a jim podobných rčeních vykládali Ertl a Haškovec v »Naší řeči« II, 232 a III, 26 n. Po nich Hlavinka ve »Vychovatelských listech« 19; 299, jemuž i v této otázce »rozhoduje cit jazykový«. Jádro jeho výkladu jest toto: »Kdy tedy opravdu správně klásti *kdy* a kdy *čas*? — Sám také jsem sice nikdy o tom neslyšel a nečtl, ale z toho, jak soudím z obecné řeči, rozeznávati jest u slova *čas* dvojí význam: za prvé a hlavně znamená to slovo onen veliký a všem společný čas; druhý čas jest ona část času, vlastně chvíle, jako můj podíl, příděl času, naplněný mou prací, neb aspoň potřebný k té práci. Když takovou chvíli mám nebo nemám volnou, pak mám nebo nemám *kdy*.« Nevím, je-li tento výklad každému jasný, snad ani není docela správný; ale nemíním se jím ani druhými výklady blíže obírati, povím jen, co se mně zdá, ani nehledě ku podílu ostatních v řešení této otázky. Není bohužel dosti dokladů po ruce, které by nám objasňovaly, co objasnění potřebuje; proto opravdu nezbývá než říditi se skoro

jen úvahou a svým zvykem jazykovým, tím, čemu Hlavinka říká cit.

1. *Jde o čas vhodný, přiměřený nebo určený k nějakému výkonu*, o výkony, jež by neměly náležitého prospěchu, náležité platnosti a pod., kdyby se udály v čas jiný. Tu říkáme správně *jest čas*, někdy *mám čas* a pod. Na př.: jest čas (mám čas, jest již čas, jest svrchovaný čas) jíti na dráhu (abych šel na dráhu, nechci-li přijíti pozdě); jest čas, aby nemocný šel na lože (jinak by si mohl pohoršiti nemoc); brambory budeme kopati, až bude čas (ne dříve ani později, jinak by nedozrály náležitě, nebo se pokazily, zapadly sněhem, zmrzly a pod.); máš čas, že jdeš (jinak bys neušel trestu) a pod. Tohoto způsobu jest na př. Ertlův doklad ze Štítného »protož na ten súd pomnieti slušie, donidž jest čas«, t. j. dokud není pozdě. Slovo *kdy* zde ani nezní česky. Tak na př. čteme v překladu francouzské povídky, jehož původce se bál napsati »jest čas«, o dívce na smrt nemocné, žijící již jen více na onom světě než životem pozemským: »(pěstounka) porozuměla, že si Angelika přeje svatých olejů, ale hned, dokud jest ještě kdy« (to by znamenalo: dokud lidé, kterých jest ku poslednímu pomazání třeba, anebo kteří by při něm chtěli býti, nebudou zaneprázdněni jinými věcmi, nikoli, co to znamenati má: dokud nemocná je při sobě, nebo vůbec žije). Kralická bible píše na př.: Zdaliž čas byl bráti stříbro aneb roucho? (= nebyl čas) 2. (= 4.) Král. 5, 26; čas jest učiniti milost jemu (Sionu), a čas uložený přišel Ž. 102 (= 101), 14; časť jest, aby se (= aby ses) přičinil, Hospodine; zrušili zákon tvůj 119 (= 118), 126; čas jest k hledání Hospodina Oz. 10, 12; nebo jest čas, aby se začal soud 1. Petr. 4, 17; troufal by si kdo dnes, kdy se tak bojíme tohoto slova, říci v takovýchto větách »jest kdy«?

Záporný tvar by zde asi měl býti *není čas*. Tedy: Není ještě čas jíti na dráhu? ještě není čas kopati brambory; teď již není čas podávati odvolání (spíše bychom řekli snad, že je již pozdě, jako bychom mohli říci také, že je ještě brzy kopati brambory). Jungmann má z Veleslavína rčení »není toho čas«, což patrně znamená »není čas, kdy se to má (nebo může) státi«. Nominativ by zde nebyl chybou ani v dobách, kdy bylo pravidlo o 2. pádu v nejplnější síle. Původní tvar věty »jest čas« byl jen »čas« (bez slovesa »jest«), a takovéto věty měly (a mají) záporný tvar s 1. pádem: (jest) třeba — není třeba, (jest) lze — není lze (lze je 1. pád podstatného jména, v. Lang, Rozpravy jazykozpytné, 1909, 3 a Sborník filol. 1, 147), stč. (jest) mě (mi) lén (léň = jest mi líno, nemám chuti) — nenie lén, (jest) hanba

— není hanba a j. Ani při slovese *míti* by ve větě záporné asi neměl býti 2. pád; zde ovšem soudíme bez přímého nebo nepřímého svědectví z minulosti jen z řeči dnešní. Ptáme se dítěte, které se nějak nemůže dostati z domova: »*nemáš čas* jít do školy?« »Nemáš času« by znamenalo tolik co »nezbývá ti času«, kdežto zde otázkou chceme dítěti říci, že jest čas, aby již šlo do školy. Jest ovšem pravda, že se s takovými větami zřídka setkáme.

Slovo *čas* může míti i svůj přívlastek; pak říkáme stejně na př. »jest (není) vhodný čas, pravý čas, svrchovaný čas« (anebo jak dnes obyčejně po německu slýcháme, »nejvyšší čas« = die höchste Zeit) atd.

2. *Jest řeč o nějaké míře volného času:* tu se říká na př. »*mám (jest) času* málo, dost, mnoho (až mnoho), nazbyt, víc než potřebuji, víc než ty« atd. (N. Ř. II, 233); říká-li se někde na Moravě a v Slezsku »dyž je málo kdy« místo »když je málo času« (Kott 6, 583), je to nepůvodní provincialismus, do kterého se netřeba nutiti. A ví-li vševědoucí Bačkovský, že je chyba říkati »měl času dosti« místo správného »pokdy«, teprv mu nebudeme věřiti, již proto ne, že to ani není jedno a totéž.

Záporný tvar jest zde, jak se samo sebou rozumí, *není (nemám) mnoho* (dost atd.) *času, není času* nazbyt a pod.

Touto mírou volného času může býti i doba, jíž je potřebí k výkonu, o nějž jde. Také zde říkáme správně *mám čas, jest čas (mám jen čas . . .).* Na př.: na stanici se ptáme, když se zastavil vlak, je-li čas (máme-li čas) vypíti v restauraci sklenku vína (kdybychom se ptali, máme-li na to kdy, průvodčí vlaku by nám asi řekl, že to musíme sami věděti). Jdu ulicí a mám ještě čas zaskočiti do kteréhosi obchodu a zaříditi tam, čeho třeba. Jde zde o mezeru časovou, která může stačiti, abychom v ní něco vykonali, ne o dobu, v níž by nám v tom nebránilo nic jiného. Atd.

Záporný tvar by zde po starém způsobu měl míti 2. pád. »*Neměl jsem času* ani sklenici vody vypíti; *nebylo času* vrátiti se domů pro peníze«; byl bych snad měl »kdy«, t. j. nebyl bych zanedbal nic jiného, co bych byl měl na práci, ale míra zbývajícího volného času nebyla taková, aby mi mohla stačiti. Sem asi jest počítati Veleslavínovo »není k tomu času« u Jungmanna. A také Ertlův doklad z Alexandreidy »ale toho času nenie, by o to měli pomluvenie«; byl by býval čas, aby se Thébané, do jejichž města se vedralo Alexandrovo vojsko, radili o tom, jak se mají nepříteli vzdáti, byli by také k tomu měli kdy, protože se boje

vzdali a nic jiného neměli na práci, ale nebylo k tomu času, protože se nepřítel o překot již hrnul do města. Thébané byli by se mohli raditi o vzdání, ale než by se sešli a uradili, dávno již bude město v moci Alexandrově.

Také zde zní *kdy* nečesky, aspoň mně. V Jar. Hrubého překladě Anny Kareniny (Rus. knih. 6, 320) Lenin jde do dětského pokoje, kam ho zavolala Kiti. Cestou si vzpomněl na otázku, již by si byl měl ráno rozluštiti. »Zdálo se mu, že má odpověď na onu otázku; ale *neměl času*, aby si ji vyslovil, neboť už vkročil do dveří.« Bylo by zde možno také říci »neměl kdy, aby si ji vyslovil«; ale tím by bylo řečeno něco jiného, než co spisovatel měl na mysli. Lenin spěchal ke Kiti, měl i starosti, nestalo-li se nic dítěti, přes tyto starosti »měl kdy« cestou mysliti o předmětu, který v té době jeho mysl zajímal, ale »neměl času« myšlení ukončiti; přerušil jej v tom příchod k cíli; jen tato nahodilá okolnost, nezávislá na jeho vůli, zastavila proud jeho myšlení, ne myšlenka, co se stalo, proč ho žena volá k dítěti. I Hrubý cítil,že by zde »kdy« nebylo na místě, ač jeho překlad dbá stále našich brusů tištěných i netištěných, podle mého soudu více, než by měl.

3. *Je řeč o tom, je-li vůbec volný čas, v němž bych mohl vykonati, co bych vykonati chtěl nebo měl*, nehledíc k jeho délce. Zde snad uděláme lépe, počneme-li větami *zápornými;* oč jde, vysvitne nám z nich nejlépe, a mimo to věty záporné zde jsou v starší době i dnes nejčastější. Otázka zde tedy nejprve zní: kdy říkáme *nemám kdy, není kdy.* Především si však musíme uvědomiti, co zde samo slovo *kdy* znamená. To nám vysvitne nejlépe, ohlédneme-li se po původu takovýchto vět; a ten tuším ani nemůže býti pochybný, třebas pro nedostatek dokladů starých původ ten nelze podrobně stopovati a zejména nelze říci, od které doby čeština má dnešní věty s takovýmto *kdy.* Věty takové slýcháme často ve všedním životě, ale i dnes je zřídka čítáme v knize; a spisy staré nám o věcech všedního života málo vypravují.

V otázkách vyjadřujících nějaké rozvažování nalézáme v jazycích slovanských (a ne jen v nich) od pradávna tázací zájmeno nebo jeho příslovce s neurčitým způsobem; podnes říkáme »koho poslat? komu to dát? kam to dát? kde to vzít a nekrást? kde to hledat? odkud to vzít? kdy tam jít? co počít? nač to dělat?«. Jako jiné přímé otázky, i tyto otázky se objevují pak i ve spojení s jinými větami jako otázky nepřímé nebo jako vztažné věty; na př. »nevím, koho poslat; nemám, komu to dát;

není, koho se zeptat; nevím, kdy tam jít« atd. Ve větách s *kdy* zanikalo brzy vědomí, že to jsou vlastně dvě věty; obě věty smyslem i výslovností splývaly v jedno tak, že zanikala přestávka mezi nimi, jak viděti z toho, že nebývá již na př. v bibli Kralické a u Komenského psána čárka před slovem kdy (píše se na př. »nemám kdy to udělati«); souvislost mezi kdy a neurčitým způsobem se pak tak málo pociťuje, že se věta jimi utvořená trhá pořádkem slov a že na př. Komenský píše »toho činiti není kdy« (i 2. pád »toho« dokazuje, že se to vše cítí jako jediná věta místo dvou vět »není, kdy to učiniti«). Kde lze snadno vyrozuměti, oč jde, v takovýchto větách se vůbec neurčitý způsob vypouští; místo »rád bych tam poslal, ale nemám, koho poslati« říká se »rád bych tam poslal, ale nemám koho«, podobně »rád bych se ukryl, ale nemám kde«, a také »rád bych to udělal, ale nemám kdy«. A *kdy* tak nabývá skoro významu podstatného jména; podle »nemám kdy« říkáme »udělám si kdy«, ba i »já ani nevím, co je kdy«, »u mne není ani řeči o nějakém kdy«.

Podle tohoto původu slova *kdy* jako synonyma jména *čas* je *kdy* v právu jen tam, kde jde o čas volný k něčemu, co chce nebo má vykonati osoba, jež má nebo nemá »kdy«; vždyť vlastně u něho schází, anebo i jest neurčitý způsob slovesa, jímž by mělo býti vyjádřeno, co kdo chce nebo má vykonati. Chci na př. s někým o něčem promluviti a nevím, nevytrhnu-li ho z práce; neví ani, co mu chci. Je chyba, otevru-li dveře, zeptám se ho »máš čas?«, a on mi odpoví »nemám čas (času)«? Tak se obyčejně ptáváme i odpovídáme; kdo se ptá »máš kdy?«, podle původu tohoto rčení se ani neptá správně, protože osoba, jíž se ptáme, neví, čeho se otázka týká. Pravda, také se i za takovýchto okolností ptáváme »máš kdy?« a odpovídáme »teď nemám kdy«; ale je správné, nutí-li nás brusič přísnější než Brus, že máme užíti nepůvodního *kdy*, jež se zde stalo možným teprv, když se zapomněl jeho původní význam, místo slova *čas* svým významem zde více oprávněného a posud užívaného?

Nemám kdy, není kdy říkáme zejména v těchto dvou případech:

a) Kde jdou události tak rychle za sebou, že mezi nimi zbývá jen nepatrná mezera, nedostačující k tomu, aby se v ní stalo, co by kdo chtěl nebo měl vykonati, vlastně — podle původního významu tohoto rčení — kde vůbec k tomu nezbývalo času; ale naše představy a naše řeč nejsou matematické formule o imaginárních bodech bez skutečných rozměrů. Někdo vypravuje o nějaké události m. j.: »neměl jsem (ani) kdy se ohlédnouti; nebylo ani kdy říci ne«. Také zde říkáme i »neměl jsem

času se ohlédnouti (ani tolik času, abych se ohlédl)« a pod. Ani nemusím čtenáři vykládati, že jsme zde u vět, které se těsně stýkají s větami, o nichž jsem mluvil v odstavci 2., a že tedy arci ani po stránce jazykové nelze mezi obojími větami položiti určité hranice. Mám za chybu, praví-li kdo, že by se v takových větách mělo říkati jen *kdy*, a skutečný náš jazyk, jenž zde bez rozdílu klade *kdy* i *čas*, svědčí v náš prospěch.

b) Zejména však říkáme *nemám kdy, není kdy*, kde překážkou obmýšleného anebo od jiných na nás vyžadovaného výkonu je nějaké jiné naše zaneprázdnění, kterého se zbaviti nemůžeme, anebo které je nám přednější. »Nemám kdy« někam jíti, protože mám nějakou neodkladnou práci, anebo nedovedu se odříci něčeho jiného, co mi v tom brání. To jiné mě zbavuje času potřebného k tomu, co bych jinak vykonati chtěl nebo měl. V 14. hl. 1. knihy Královské Jonata, syn Saulův, šel se sluhou potají k nepřátelským strážím a tam se pustili do boje. Když to Saul zvěděl, nařídil Achiášovi, aby před archou hledal boží rady; ale »stalo se, když ještě mluvil Saul k knězi, že hřmot, kterýž byl v vojště Filistinských, více se rozcházel a rozmáhal«. A tu Saul řekl Achiášovi, aby všeho nechal; »jižť nemám kdy raditi se s Bohem« (podle výkladu bible Kralické). A »shromáždili se tedy Saul i všecken ten lid, kterýž s ním byl, a přišli až k té bitvě«. Čas měl, mohl počkati s Achiášem u archy; ale jeho vlastní vůle mu nedala, aby setrval. V jiném Jungmannově dokladě z roku 1540 kdosi vyčítá komusi »neměls kdy pro pití«, a slovník Veleslavínův má rčení »neměli kdy pro práce«. Snad nemusíme hromaditi dokladů; kdo by si všiml, jak sám mluví, poznal by, že podle obyčejného způsobu, jakým mluvíme, »nemáme kdy«, kde naše volné konání činí nemožným nikoli okolnosti mimo nás ležící, nýbrž jiné *naše vlastní konání*. A obyčejný způsob mluvení jest ovšem pravidlo, jehož se máme držeti. Ale kdyby slohové příčiny se příčily tomuto pravidlu, v slově *čas* není nic, co by nutně kázalo se mu vyhnouti. A nechce-li kdo říci (abych užil Ertlova příkladu), že nemá nikdy kdy, nebude neštěstí, nebude-li míti nikdy čas nebo času. Hlavinka nám povídá, že Moravan může říci »nigdá kdy«; to může Čech také, ale »nikdá« je tvar ve spisovné mluvě neobvyklý, a spisovná mluva má všude svá práva.

O *kladných tvarech* tohoto rčení, *mám kdy, jest kdy*, není třeba dlouhých výkladů. Užíváme jich, kde chceme říci, že osoba, o níž je řeč, může něco vykonati, protože nemá nic jiného na práci. »Udělám to, až budu míti kdy« znamená, aspoň obyčejně, ne

až mně nebudou překážeti vnější okolnosti, nýbrž až budu míti, čemu naši předkové říkali prázdeň, dobu, kdy budu moci dělati, co budu chtíti. Že je k tomu potřebí i »času« nezabraného vnějšími okolnostmi, rozumí se samo sebou. — V kladných tvarech vět slušejících k našemu případu 3, *a)* říkáme tuším jen *čas*; již proto, že skrovnou míru času postačujícího tak zrovna k nějakému výkonu ve větách kladných obyčejně ještě zvláště označujeme nějakým slůvkem jako míru: »měl jsem jen čas se ohlédnouti, zbylo mi jen tolik času, abych se mohl ohlédnouti« a pod.

Říkáme tedy *kdy*, kde jde *o časovou možnost subjektivní, závislou na naší vůli* (a k tomu ve větách jako »neměl jsem kdy se ohlédnouti, kde vedle toho říkáme také »neměl jsem času«), *čas* pak, kde je *časová možnost objektivní, ležící mimo nás.* Snad se někdo podiví, proč se takový rozdíl nejeví u jiných podobných výrazů, proč nejde o subjektivní možnost také ve větách »nemám kam se stěhovati, nemám kde bydleti, nemám kde hlavu skloniti (podobně překládají na př. církevně-slovanská evangelia Mat. 8, 20), nemám kudy utéci« a pod. Odpověď není nesnadná. Čas je z podmínek našeho konání snad nejpoddajnější. Kdo nemá kde bydleti, těžce si pomůže; kdo nemá kam knihu položiti, snad si někdy pomůže, srovná-li jiné věci, jež knize zabírají místo, ale nejčastěji zůstává také bez pomoci: kdežto, kdo nemá kdy jíti na procházku, obyčejně si — bohužel ne vždy — přece jen »udělá kdy«, třebas ne hned, kdy se mu procházky zachtělo nebo na ni byl vyzván.

Na konec ještě malou poznámku. V N. Ř. III, 88 jsme otiskli upozornění, že se v Novém Městě n. Met. zejména ženy vyhýbají rčení »mám čas«, protože tu slovu »čas« možno rozuměti ve významu času ženského, periody. K tomu nám píše čtenář a spolupracovník našeho časopisu, že se v tomto významu říká ne prostě »čas«, nýbrž »svůj čas« (má, měla svůj čas a pod.). To je pravda, ale podle našeho zdání i tak by se mohl chytati leckterý čtverák slova, kdyby mu k tomu ženská osoba dala příležitost větou, že má nebo nemá čas. Zájmeno *svůj* zde je ovšem jistě staré a nemá, aspoň původně nemívalo významu tak vybledlého, jaký mívá zájmeno přivlastňovací na př. v němčině. V Kralické bibli na př. čteme 3. Mojž. 15 o ženách věty »když by trpěla nemoc svou; kromě času nemoci své; v čas nemoci své přirozené« (a také: přes čas přirozené nemoci); zájmeno *svůj* zde označuje čas, nemoc, která ženě přísluší podle přirozeného běhu jakožto ženě.

DROBNOSTI.

VIDA.

Ptá se nás p. J. Č., jaký tvar je citoslovce *vida* a je-li možno ho užívati. Odpovídáme nejprve na druhou otázku.

Vida je slovo denního živého hovoru a neviděti, proč by se mu měl český spisovatel vyhýbati v písmě v té míře, v jaké ho užívá v řeči. Ať vzniklo, jak vzniklo, pochybovati nelze, že jsme si je utvořili sami s významem, s jakým ho užíváme. Do slohu povzneseného se nehodí; ale dnešní spisovatel se neobejde bez zásoby slov vzatých z úst samého lidu.

Z mluvnice známe tvar *vida* jen jako přechodník slovesa *viděti*; není nemožno, že tento tvar, když přechodníky v živé mluvě lidové zanikaly, nabyl mluvnického významu jiného. *Takořka (takřka)* je také přechodník (tako, tak řka), a užíváme toho slova bez rozpaku jako příslovce, nic se nestarajíce o přechodníková pravidla; již v 16. století se podobně říkalo *říkaje, říkajíc, jako říkaje* a pod. (Soleiman město neopatřené lidem válečným a — říkaje — prázdné bez veliké práce a nesnáze sobě podmanil; lev ležel jako říkaje umrlý; tu jest všie jiné zbroje množstvie veliké, co by jako říkajíc pomysliti mohl). Proč by nebyl mohl přechodník *vida* nabýti významu »hle« ve větách jako na př. »vida vlka, utec« a pod.? Kdesi jsme čtli, že je *vida* 2. os. t. zv. injunktivu slovesa *viděti* s původní koncovkou *-ás*, tvar jako lat. legas »ať čteš, čti«, *vida* by tedy již podle původu znamenalo »viz«; není to nemožno, ale výklad, hledající něco kdovíjak starého v tvaru v staré době nedoloženém, je vždy pochybný.

A tvar *vida* jako citoslovce známe teprv od Zlobického, tedy z 18. století. Bylo to asi nejprve citoslovce prostě ukazovací, znamenalo »pohleď, viz«, a tak je v lidové mluvě nezřídka posud slýcháme. Kdosi na př. vykládal cestou o novém stavidle v rybníce, a když jsme se přiblížili tak, že je bylo viděti, ukázal na ně se slovy »vida, tamhle je!« Ale obyčejně ho užíváme jako citoslovce vyjadřujícího nějaký podiv, překvapení nad něčím, často s příchutí nespokojenosti nebo uštěpačnosti: »vida, kdo by si to byl pomyslil; vida, my se tu namáháme, a on si pěkně sedí; vida, jak si z té bídy pomohl« a pod.; někdy je důrazně opakujeme: »vida, vida, čeho jsme se nedočkali!« Slovesná povaha tohoto citoslovce se hlásí zřetelně tím, že mívá předmět ve 4. p.: »vida ho, už jde; vida ho, co by on všecko chtěl!«

Dnešní spisovatelé se tomuto slovu ku podivu vyhýbají; zbavují se tak slova na svém místě velmi výrazného. Gebauer-Ertl § 852, 2 má z Holečka větu »vida, vida, ta káva není špatná«; mnoho dokladů z doby nejnovější bychom však nenasbírali. Spisovatelé minulého století se slova *vida* tak nebáli. U Klicpery si libuje na př. marnivé děvče: »Sabina (mě zde češe), a vida, ono to ještě projde« (ve vydání Šubertově I, 563). Zvláště Tyl tak dává svým postavám dost často mluviti. »Vida — tak se mi líbí«, říká kdosi osobě, která změnila své chování; pacholek, jemuž děvečka ještě nechce dáti hubičku, říká si: »ta má politiku. Vida, vida!«; učitel, jejž propustil majetník panství pro nepoddajnost, ulevuje si slovy »aj, vida, vida! Tys to znal! Tys uměl svou čeládku vychovat, to je pravda!«; muž, který opustil umíněnou ženu, náhodou se s ní setká, a jako by jí neznal, mluví jí do duše, libuje si: »He, he — vida, vida! paní Babrličku to přece zašimralo!«; kdosi slyší, že se děvče zamilovalo do Slováka, a zvolá: »Vida, vida! To si mohla také něco doma vybrat!« (v Sekaninově vyd. III, 135, 203, 207, 215, 701). Totéž lze vystihnouti také nějakým »hleďme«, »podívejme se«, ale dobrý spisovatel nemá nikdy nazbyt slov pohotově.

ODPADNOUTI.

Za našich dnů pouští kořeny, jak se zdá, nový germanismus. *Od* = něm. weg, *padnouti* = fallen, tedy *odpadnouti* = wegfallen. To je pravda, o níž nikdo nepochybuje, ale neplyne z ní, že bychom směli klásti *odpadnouti* všude, kde Němec říká wegfallen; to jsou právě nejhorší germanismy, kde slov českých se snažíme užívati tak, jak užívá Němec svých slov téhož významu, kde se nutíme strkati hlavu do chomoutu německého myšlení. *Odpadnouti* je něm. wegfallen, kde je význam čistě hmotný (omítka odpadá, u Komenského odpadají drtiny, když dřevoštěp pilou řeže); ale významy přenesené si tvoří již každý jazyk sám. Němec ve významě přeneseném liší docela určitě wegfallen a abfallen, což ve významě hmotném nám skoro je jedno; my odedávna máme ve smysle přeneseném odpadnouti za něm. abfallen, ale počínáme ho užívati také za něm. wegfallen. Tím se zbavujeme významového rozdílu, který jsme mívali, t. j. ochuzujeme svou řeč, zbavujeme ji výrazné určitosti, a znova také ukazujeme, že dovedeme mysliti jen těmi pojmy, které si vybíráme z němčiny.

Odpadnouti ve smysle přeneseném *o osobách* znamená odedávna státi se nevěrným někomu nebo něčemu, z vrtkavosti nebo

z jiných příčin opustiti nějaké spojení, v němž jsme zůstati měli. Říkalo se odpadnouti od svého pána, od víry, také na př. od nějakého úmyslu, konání atp. (bývala i vazba s pouhým 2. pádem bez předložky, ale ta zanikla asi v 16. stol.); tedy, jak jsme řekli, totéž, co znamená německé abfallen. Píše-li na př. Herben v »Nár. l.« 13. dubna, že »časopis Čech nebyl by si mohl troufat na světlo s perfidiemi proti presidentovi, kdyby nevěděl, že mu čtenář neodpadne ani jediný«, dovedeme se s touto větou smířiti, protože u Herbena smíme doufati, že jeho »neodpadne« znamená, co v češtině znamenati má, totiž tolik co »nestane se nevěrným«. Ale dnes čítáme toto slovo, kde je řeč o pouhém ubytí jedné nebo několika osob, kde se nemyslí, že by nějak byly porušily svou povinnost, snad i o ubytí, jehož příčinou ani nebyla jejich vůle; to je pojem, jejž poctivý Čech vystihuje slovesem *ubýti*, třebas to je původním smyslem něco jiného než něm. wegfallen, in Wegfall kommen a pod. Čítáme na př. ustanovení, co se má státi, »odpadne-li« některý člen nějaké komise úmrtím nebo jinak, ba i, jak má ten »odpadlý« člen býti nahrazen. V týchž »Nár. l.« jsme čtli 11. dubna výklad o nebezpečí, kterým nám hrozí nakažlivé nemoci: »neštovice . . . stouply v roku právě uplynulém na 6412 (případů v Čechách), ač odpadli uprchlíci«; to po česku znamená, že nám ti vytrvalí uprchlíci měli zachovati věrnost, neškoditi nám a nezarmucovati nás svým »odpadnutím«.

Ani ve významě hmotném není jedno, řekneme-li *odpadnouti* či něco jiného. Květy, listy opadávají a zbavují tak strom na podzim jeho krásy, i o stromu lze říci, že opadal, opadávání je věc mající základ v přirozeném životě stromu; list, poupě, plod »odpadne« (»upadne«), děje-li se to nějak výminečně, nahodilou chorobou, poraněním a pod. Pozorný čtenář sám vycítí jakousi obdobu mezi odpadnutím osoby a odpadnutím listu. Proto říkáme také o veliké vodě, že »opadá«, ne »odpadá«.

Dnes u nás »odpadají« i *věci neživé*, které ničím ani nebyly přidělány. Každý týden čítáme v novinách, že návštěvy u ministra X. »odpadají«, anebo v rozličných ustanoveních na př., že »odpadá« nutnost úředního slibu (anebo »odpadne« sám slib), že při nějaké žádosti »odpadá« kolek, což po česku znamená, že byl špatně naslinčn a málo přitlačen a proto se odlepuje, ale dnes má znamenati, že ho vůbec netřeba přilepovati. To je zase něm. entfallen; to se rozumí, jak by český úřední jazyk dovedl obstáti bez německého úředního pojmu, bez německého obrazu, jehož si ta naše ubohá čeština sama nedovedla vymysliti! Obyčejný Čecháček návštěv nepřijímá, anebo řekne, aby k němu ni-

kdo nechodil, že nebude doma, nebo že má mnoho práce; ale u pana ministra musí návštěvy pěkně po německu »odpadati«, snad proto, že si ještě nedovedeme představiti ministra, který by byl opravdu Čechem. A říci po česku, že není třeba slibu nebo potvrzení nebo kolku? To zní tak příliš po česku, že by tomu každý rozuměl, a tak přece úřední sloh vypadati nemá!

[Při korektuře rádi přidáváme, že naši ministři asi od konce dubna »nepřijímají« návštěv. Je to po prvé, co nás noviny nebo vlastně zprávy z úřadu předstihují opravou své chyby.]

ZÁHY.

Dnešní naše drobotina nezná mnoho věcí, které jsme znávali my před válkou; a zdá se, že neuvidí ani leckterého slova jindy docela obyčejného. Kdo viděl v novinách a v ostatním našem písemnictví v posledních letech slovíčko *brzy*, o tvaru *brzo* ani nemluvíc? A přece je to slovo v denním hovoru docela obyčejné a dokonce i úplně správné, slovo významu tak důležitého, že by si nikdo, kdo našich spisovatelských zvyků nezná, ani představiti nedovedl, jak se může naše písemnictví bez něho obejíti. Ale někoho napadlo, ani dobře nevíme koho a kdy, místo *brzy* psáti *záhy*, a protože každý doma říká *brzy*, každý ví, co toto slovo znamená, není dnes snad spisovatele, který by se nebál užíti slova jiného než slova, kterého ze živé mluvy snad nikdo nezná, které je nám prázdným zvukem bez ohlasu v našem jazykovém vědomí, jehož významu si nejsme vědomi. Posíláme někoho někam a řekneme mu »přijď brzo (brzy)«, ale píšeme-li o tom, napíšeme dnes »přijď záhy«; není životopisu, abychom se v něm nedočtli, že N. N. »záhy« chodil do školy, »záhy« projevoval své schopnosti atd.; čtli jsme 23. dubna v »Nár. listech«, že se káranská voda v poslední době tak kazí, »že snad záhy . . . nebude jí možno ani píti«. A kdo ví, čeho se ještě »záhy« dočkáme.

Co je *brzy*, víme; a živý jazyk je bohudíky tak setrvačný, že toto slovo sotva »záhy« z našeho živého slovníku vymizí, že snad přečká svého dnes vítězného soka, v němž se nám tak zalíbilo. Víme také, že starší tvar, posud v našich ústech živý, byl *brzo;* byl to tvar již praslovanský, který jediný žil asi do 15.—16. stol. (nejstarší doklad tvaru *brzy* je u Gebauera v kolínském příjmení Brzybohatý z r. 1545). Dovedeme posouditi také, kde se tvar *brzy* vzal; bylo přídavné jméno *brzký* s příslovci *brzcě* a *brzko*, napodobením příslovcí jako *mužsky*, *lidsky* atd. vzniklo i příslovce *brzky* (jako my říkáme *hezky* místo *hezce*, jak bychom vlastně

říkati měli), a podle *brzky* (doloženého u Husa a v Jistebnickém kancionále) utvořeno také *brzý*. Spisovný jazyk si oblíbil spíše tento novotvar, ač tvar starý posud v lidové mluvě žije; není to nic v jazykových dějinách neslýchaného (spisovný tvar 2. p. mn. č. je *ovcí*, ale starší tvar *ovec* žije v lidových nářečích). Co je *brzy* i *brzo*, tedy víme; věděl také, co je *záhy*, kdo toto slovo vnesl do našeho nového písemnictví? Ve »Sborníku filol.« 5, 43 n. je o této otázce krátký výklad, jehož obsah zde zkrátka opakujeme.

Původní český tvar byl *záhé*, asi od 16. stol. pak známou změnou *é* v *ý* *záhý*, pak napodobením příslovcí na *-y* konečně *záhy*. Toto slovo v době, kdy žilo, znamená tolik co staré »za času«, dnešní »zavčas«, t. j. tak, aby nebyl promeškán čas, kdy se něco ještě může státi. Žena domlouvá ševci, nestarajícímu se o rodinu, »poviz o svých dietkách záhé, vidíš je bosé i nahé«, bohatci, zapomínajícímu na duši a na život věčný, domlouvá se »radilti (= radilť) bych věrně tobě, aby záhé přizřěl k sobě«, králi lvu radí labuť, aby sám soudil své hříchy, a praví »ščastný, ktož to záhé činí«, Řehoř Hrubý z Jelení píše »to rmaucenie jakés jest napomínanie, aby (= abys) se zde záhé v tom opatřil, aby temností, kteréž na malú chvíli s zármutkem trpíš, někdy potom věčně netrpěl«, jinde »máte se záhé a za času opatřiti, abyšte něčeho nezapomenuli« atd. Je-li řeč o denním čase, myslí se v staré době slovem *záhé* časná doba večerní, v níž se co má státi, aby nebylo zmeškáno (rukopis Kralodvorský zde zase píše, jak se nepsalo v 15. stol. a dříve); mistr Žídek na př. radí králi Jiřímu »nenie lépe, než záhé spat a ráno přivstati«. Později tento význam »za času, zavčas« poněkud bledne, ale nemizí. Mat. Jos. Sychra, podle Jungmannových výpisků ze spisu »Versuch einer böhmischen Phraseologie« (v Brně 1821—22) dobrý znatel našeho jazyka, píše správně »snažte se záhy potřebným palivem na zimu zásobiti«; dobře po česku znějí na př. Kottovy příklady od Tom. Šmýda, tehdy (1893) faráře ve Zborovicích na Moravě, »kdo chce našetřiti, musí záhy začíti«, »přijď raději pozdě na hody, než záhy k svárům«, i jiná přísloví, jež má z Jungmanna, od Praska, Hykeše a Tkáče (co kopřivou býti má, záhy žíhá; kdo záhy seje, záhy žne; záhy sedlej a pozdě sedej; kdo vstává záhy, nechodí nahý); dobrý je i Kottův doklad z Lad. Quisa (Přísp. 1, 494: kdo chce prospět, počít musí záhy). Ale kdyby starý Čech byl slyšel Dudíkovo vypravování o dítěti, které prý »zdá se, že záhy zemřelo«, byl by se asi ptal, proč že mělo tak naspěch, co by bylo zmeškalo, kdyby bylo na světě pobylo;

kdyby byl slyšel větu, že káranská voda bude »záhy« taková, že jí nebude lze píti, nebyl by jí vůbec rozuměl.

Naučení z toho ze všeho jest, chceme-li vůbec slova *záhy* užívati, abychom ho užívali po česku, t. j. kde bychom místo něho bez nesmyslu mohli říci »zavčas«; jinak se spokojujme prostým českým *brzy* (nebo *brzo*). Lidé, kteří do našeho písemnictví vnášejí bez potřeby slova zaniklá, měli by se vždy ptáti, co vlastně znamenají, ne se spokojovati mlhavými významovými obrysy. Nic neotupuje smysl a cit pro jazyk tak jako slovo bez určitého významu, kterým látáme svou řeč jako libovolným kusem cáru; a toho smyslu nazbyt nemáme.

Co se původu týče, patří *brzo*, *brzy* ku praslov. přídavnému jménu *b'rzyj* »rychlý«, které žije, ovšem v nestejné hojnosti, ve všech jazycích slovanských (u nás je známo jméno ruského druhu chrtů, »barzoj«, t. j. rus. *borzój kobél'* »rychlý pes«, s velikoruským zněním nepřízvučného *o* jako *a*). *Záhé*, *záhy* je slovo dosti nejasné a všelijak je vykládají. *Snad* v něm vězí střední tvar přídavného jména (nedoloženého), jež by bylo znělo v nesloženém (jmenném) sklonění m. r. *zagoj*, ž. r. *zagoja*, stř. r. *zagoje* a bylo by odvozeno z předložkového výrazu *za goja* (č. za hoje, za hojnosti, za možnosti); č. *záhé* by byl střední rod u významě příslovečném (takový tvar je i *brzo*), v němž by koncovka *-oje* byla stažena v *é* (jako je *mé*, *dvé*, *obé*, *tré* a pod. z *moje* atd.)

Mezi Kottovými doklady čteme přísloví, jak se zdá, zapsaná z lidové mluvy. Byli bychom vděčni čtenářům za zprávy, kde taková přísloví se slovem *záhy* anebo samo toto slovo i jinak *v lidu* žijí.

PRAVOPISNÉ HNUTÍ.

Nejen u nás jeví se snaha, zejména ve školských kruzích, zjednodušiti pravopis tak, aby se všecky děti naučily správně psáti, a to bez nynějších obtíží učení pravopisného; také v Německu to vře, a to mnohem prudčeji. Tam chystala sama říšská vláda veliký převrat; říšský školní úřad požádal říšského ministra vnitra, aby byl zřízen zvláštní výbor, který by se tou věcí zabýval. Jednání o přeměně německého pravopisu konáno v ministerstvu vnitra koncem ledna. Ale věc se vyzradila, zejména též předsedou Německého spolku jazykového dr. Otou Sarrazinem, který byl toho převratného záměru účasten, a vzbudila ohromný rozruch a odpor. Bursovní rada něm. knihkupců v Lipsku vypracovala a zaslala ministerstvu říšského hospodářství obrněný protest a vyzvala všecky

zájemníky, aby se k němu připojili. V protestu se poukazuje na to, že přeměny pravopisu se domáhají hlavně učitelé, ale i z nich, jak prý se zdá, jen obmezený počet. Chtějí, aby se psalo, jak se mluví, tedy pravopisem fonetickým. Než písmo není prý jen pro ucho, nýbrž i pro zrak a pro ducha, a způsob psaní zavírá v sobě také důvody duševního poznávání a vnímání; toto by se spíše ztížilo, nežli usnadnilo. Kdyby se mělo psáti toliko foneticky (tedy na př. fater m. Vater, gewex m. Gewächs), musila by přestati také znaménka dělicí, která se také nevyslovují. Písmo však chce oku usnadniti práci, učiniti viditelným i to, co se neslyší, ale mysliti se musí. Experimentální psychologie učí, že jsou děti nadané auditivně (sluchově), a děti nadané zase více zrakově, visuálně. Tyto by utrpěly fonetickým pravopisem, který také je v odporu se zásadou *názorného* vyučování. Dále poukazuje protest na škody pro rozpoltění nářečí, na to, že také mluvidla se mění a že pravopis dnes fonetický za nějaký čas by byl rovněž historickým, na nemožnost důsledného provedení fonetičnosti a konečně na nákladnost přeodění učebnic do nového roucha pravopisného při nynějším nedostatku papíru a při drahotě tisku i na nesnáze, které by vznikly z toho, kdyby děti čtly Goetha, Schillera atd. ve starém pravopise atd.

Mohutný odpor zájemníků a také odborníků způsobil, že samo představenstvo Všeobecného německého spolku jazykového uveřejnilo prohlášení, že nepokládá přítomnou dobu za vhodnou, aby zjednodušení německého pravopisu, jinak žádoucí, bylo provedeno, a doporučuje odložiti úmysl ten na pozdější, příznivější čas. Říšské ministerstvo pak se usneslo vyslechnouti napřed zemské vlády. Tím chystaná oprava oddálena. V časopisech však boj trvá dále mezi obhájci a odpůrci. Obhájci ukazují, jak pěkně se rozlišuje Lehre a Leere, Meer a mehr, in a ihn, že »fil fi fil« jest ovšem kratší, ale méně jasné nežli »viel Vieh fiel«. Jistý okresní školní inspektor (dr. Robert Mettig) už užívá »di lauttroie šraipwaise« a zavádí také nová písmena, jako řecké éta místo ng, místo eu a äu píše oi (troi m. treu), g místo ch atd.

Rovněž se vede veliký spor o psaní velkých písmen; novotáři, ale i mnozí konservativní učenci zavrhují je. Jiní doporučují česká písmena převzíti, na př. č místo tsch, š místo sch, é místo ee neb eh atd. Také proti písmenu ß, této prý největší ohavě pravopisu německého, a proti zdvojeným souhláskám vystupují oprávci ostře. Místo ei chtějí psáti ai, místo tz jen z, místo ck jen k, koncovku end vždy ent a j. Ukázky: zusamen-sezungen werden zweks laichterer les-barkait durch binde-strich getrent. di sprache

aines folkes ist sache der gewonhait und wi diese ain tiran. vor alem mögen in alen stäten propraganda-feraine fü welt-deütsh gegründet werden.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Ant. Schulz, *Křišení*. Román. Nakladatel F. Topič v Praze. Knih Topičova Sborníku č. 15. Věnováno Adolfu Heydukovi.

»A co znamená *Panegersie*?«* tázal se baron Horst. »Panegersia volně přeloženo značí křišení, buzení všech národů z jejich otrlosti. Značí křišení jich k všeobecné vzájemné lásce a k vespolné šetrnosti. Knihou touto budí a kříší Komenský všechny národy k novému žití. Všichni mají míti společným cílem blaho všeho lidstva.«

Tak vymezuje spisovatel sám význam slova, kterým nadepsal svůj román, a tlumočí zároveň základní myšlenku svého díla: vzkřišování českého lidu, jazykové, náboženské a sociální.

Děj jeho se odehrává v téže asi době jako Jiráskovo Temno, zasahá však až do vlády Josefa II. a za dějiště má jen město Králové Dvůr s jeho okolím, zejména Kuks, proslulý stavbami, sochami a malbami, které tam dal provésti hrabě Frant. Ant. Sporck, štědrý mecenáš umělců i dobrodinec lidu, člen lóže svobodných zednářů. Muž ten stojí dlouho v popředí románu, tak jako stál v životě v popředí tehdejší šlechty české, spojuje v sobě všechny vlastnosti, které šlechtice mohou činiti sympatickým: účinnou lásku k umění, pokroku, lidu, k trpícím a strádajícím. Na jeho panství nejdříve vykvetly prvosenky nové doby, kdy všude jinde ještě dusil všecko volnější hnutí tuhý mráz absolutismu a duševního temna. Na Královédvorsku vedl se čilý obchod s evangelickými knihami přes hranice dováženými a účastnili se ho muži i ženy, konaly se tajné schůze a pobožnosti českých evangelíků, kteří, aby ušli slídivému zraku pohraničných portášů a inkvisitorů, na oko se tvářili nejvěrnějšími katolíky, nosili růžence kol pasu podle předpisu, chodili pilně do kostela, ke zpovědi a byli vůbec ostražití, aby se neprozradili; neboť tresty na kacíře byly hrozné: měšťan Jan Holub na př. musil r. 1710 klečeti celý den na mostě, maje

---

* Panegersie jest název knihy J. A. Komenského, vydané roku 1667, z níž Jan Anderson převzal základní dogmata svobodných zednářů do proslulého spisu svého roku 1717 v Londýně vydaného, což Ant. Schulz ve svém románě zjišťuje.

jazyk přibitý k trámu, jiní byli škrceni, upáleni a pod. Celá hrozná ta doba vystupuje před oči čtenářovy v sytých barvách, plasticky, do všech podrobností; protivy velkolepých hostin a radovánek panských, trvajících kolik dnů, proti starostnému životu lidu, skvělých procesí a slavností církevních proti prostým pobožnostem tajných nekatolíků, blahobytného života měšťanstva proti divoké rušnosti vojenských vpádů a bojů, střídavé líčení života domácího, hospodského, úředního, veřejného i nejtajněji soukromého, obluzování úřadů a jejich svévláda i útisk — to vše naplňuje obrazotvornost i celou duši čtenářovu rozmanitostí výjevů a vírem citů, které nedopřávají oddechu a poutají zájem čtenářů do poslední kapitoly. Překvapuje tehdejší rozpoutanost mravů; Dvorští si patrně na milování potrpěli. Ale v bohaté směsi povah, dobrých i špatných, spisovatelovo umění stejně obratně rozděluje světlo a stín.

Co vědomostí kulturně-historických do knihy vloženo, jest přímo podivuhodné. Bude málo měst u nás, která by se mohla honositi takovým Schulzem. Málem všecky spisy autorovy, vědecké i beletristické, tíhnou ke Králové Dvoru. Celá minulost města v nich odhalena tak láskyplně, podrobně a dokonale, že to může i Rakovník záviděti Dvoru. Netoliko páni, nýbrž i jednotliví občané vstali pod Schulzovým perem k novému životu — a povídkový neb románový způsob podání umožňuje spisovateli, dodati svému vypravování a líčení barev, slunce, vzduchu, hltavé vábivosti. Kompozičně ovládnouti tak veliké období — málem půl století, vyplněné událostmi na sebe přímo se valícími, válkami, intrikami dvorskými, rozpínavostí protireformace, působením Koniášovým, opačným působením vystěhovalců, prvními červánky osvícenskými a humanitními, připravujícím se pozdvižením lidu selského, bojem temnoty se světlem nově vzcházejícím, to nebyl úkol malý a ani největší umělec by nebyl asi přeplul všecka úskalí bez úrazu. Schulz nepoložil proto hlavní váhu na románovou zápletku; předvádí obraz za obrazem, aby nás zevrubně obeznámil s dobou a všemi činiteli jejími, se všemi nervy celého ústrojí. Osoba Jana Moneta, hlavního buditele lidu, tajeplná, křišťálně čistá, povaha bez poskvrny, spojuje obrazy v jeden veliký obraz. Nejsou všichni účastníci a prostředníci křišení tak obrněni proti pokušením duševním i tělesným! Nad jiné roztomilý zjev, se zřejmou láskou tvořený, jest baronka Klínkovská, básnířka a pěvkyně hraběte Sporcka, ochránkyně a podporovatelka nekatolíků i českého slova. Dovídáme se o české opeře hrané v Jaroměřicích u hraběte Questenberka r. 1730, o českém oratoriu z téže doby, o poustevnících přivolávajících lidi v lese zbloudilé k sobě na nocleh, čehož používali tajní »kacíři«

čeští k svým schůzím nočním, a o sterých jiných a jiných drobnostech, které skládají pestrý mosaikový obraz té doby.

Po stránce jazykové poskytuje Křišení bohatou náplň jadrných výrazů a obratů, z nichž nejednomu otcem byl spisovatel. Kolorit doby žádal, aby se groše prošmelcovávaly v hostěnicích neboli tabulnicích, aby členové konfraternie k uctívání božího těla o slavnosti měli svého seniora v čele a v průvodě s sebou své asistenty, sekretáře, konsultory, sakristiány a servitory, aby bubeník slul tympanisátor a za ním v průvodě aby následoval umbellář, nesoucí šestihrannou umbellu radostnou, červeným aksamítem potaženou, který měl na rukou hedvábné rukavice s *ochlípkami* z kordovanské kůže; aby jinému členu zdobil vypatá prsa široký bandalír s mašlí a hlavu atlasový baret; král mohl býti ložumentem jen u hrab. Nostice, rychtář měl na orlím nose okuláry v černý roh ufasované. Ženám trůnily na hlavách kokrhele. Excelencí, rychtářů, syndikusů, cechmistrů, posaunéřů ap. se tu míhá plno, utrejchář jen jeden, ale ten vydá za deset.

Jako je v knize hojně skvělých popisů a líčení, tak užívá spisovatel rád i obrazných rčení nevšední plastiky. Průvod se z brány vysoukává jako strakatá pentle, rychtář kolem jak výr na výrovce hlavou točil obzíraje krajinu, věž kostelíku na Zvičině svítila svojí helmicí v slunci, umbella jakoby hořela krví, hořící voskovice metaly chvost světla do tmy noční, na kořenech a vlášení tvého života nehlodají pochybnosti a pod.

Vůbec plastika mluvy jest Schulzovi oblíbeným prostředkem názornosti slohové. Kočár u něho zadrkotá, dvířka kočáru zatřesknou; jen zaznějí koňských kopyt dupoty, podkov cinkoty, šavlí břinkoty, polnic břeskné zázvuky — a již stydla krev v žilách měšťanů dvorských; nemocný lazaří; rozjívené mordy cení své zuby; království by bylo učiněnou otrokárnou. Baronka byla žena andělského srdce a bohyňského těla; malíř Brandl, který tu vystupuje se sochařem Braunem, tvořil ve všechvatném přívale uměleckého vnuknutí; dívka se dopustila děťátka; odlupek za odlupkem se od tvrdotiny odděluje; jest dost lidí na světě, kteří pokládají své tučnotiny za výkvěty krásy, zvláště ženy. A opět se bleskotaly plechy na prsou a zádech 8 městských synků atd.

Schulz obohacuje řeč i novými slovy a obraty a také oživuje výrazy staré. Koniáše jmenuje známým knihomolem a *knihopalem;* žalovaný byl *překonán* (usvědčen), že upadl v kacířství; dobré jest míti někoho *na poskok;* děkan *dovtipa* zná *obveseliště* panstva i lidu, houfy *přišelců* vtáhly do města, ale brzy zase *odspěchaly*,

poslové *naschválni* přinášeli nařízení, dítě je *poddanče*, osm dní *proživořených* uplynulo zvolna.

Judita pohrdala nudnými *obskakoválky*, kteří se k ní tlačili pro *údobnost* jejích tvarů, byla *úvažná*, ne tuctovitá *vdávalka;* chalupa byla maltou *obmrštěna* a obílena; dům je *pochatrný;* ryneční nádrže měly dvojici okovů na *poverku* neb *drouhu* zavěšených, sedláci o žních nosili *krbek* neboli toulec z býčího rohu na uložení brousku na kosu atd. Kdo by se chtěl pokochati na celém názvosloví přástevním, ten si přečti str. 303 a 304 této knihy. Kdo by chtěl poznati všecky hry v karty z 18. století, má jejich názvy vypočteny na str. 258 a 259. Pěkně vystiženy i hlasy zvonů kukských.

Do tohoto dobrého zrní se připletlo také něco málo koukole. Tvořiti nová slova skládáním v češtině jest méně obvyklé než v němčině. Proto se slovům jako vavřínošplhač nebo pstruhodárkyně raději vyhneme.

Schulzovy práce dýchají chutí, láskou a péčí, kterou jim věnuje. Spisovati jest mu úkonem posvátným, odpovědným. To viděti také na jeho mluvě. Bedlivě se vyhýbá chybám proti její správnosti. Ale denní záplavě poklesků, zvláště novinami šířené, se neubránil. Nechává pracovati na svépomoci (místo *o* svépomoci), tresty se ukládají s vyjmutím některých osob (m. s *vynětím)*, ohledně Moneta se mnoho jedná, ohledně podstaty věcí jsou lidé na falešné stopě (m. *o* Monetovi, *o* podstatě věcí, *stran* podstaty), pážata zhasla pochodně (spr. *zhasila)*, vesnické dívky musily do služby do města, i kdyby je doma potřebovali jako sůl (m. i kdyby *jich* potřebavali doma jako *soli*). — Klínkovská počla přemítati (m. *počala)*, jímala ji touha vše ostatní do temnosti stavící (m. *stavějící*), byli tu hladovící (spr. hladovějící), sečtělá (m. *sčetlá*), věnoval se Juditině vyučování (spr. Judit*inu);* přestal zodpovídati dotaz (m. odpovídati na dotaz), nepočítala s jeho věrností (m. *nespoléhala*, *nepomýšlela* na jeho věrnost), uzřel, jak plné paže přiráží dveře (m. *přirážejí)* — vesměs chyby v mluvě i písmě zakořenilé.

Nepochybujíce, že se dílo toto, došlé veliké obliby již, když vycházelo přílohou v Topičově sborníku, brzy dočká druhého vydání, uvádíme tu i tiskové chyby, aby mohly býti v něm opraveny. Jsou tyto: přechovávač (jindy správně přechovavač), měl pro sebe dva pokoje vyhraženy (jinde spr. vyhrazeny), vábidlo (m. vabidlo), jitřiti se (m. jítřiti se), splanul (m. zplanul, lépe vzplanul), Hradecký a Chrudimský kraj (m. hrad. a chrudimský, jinde spr. *h*radecký), hříště (spr. hřiště), odpočívadlo (m. odpoč*i*vadlo).

Cizí slova, kde nepřispívají ke koloritu doby, bylo by raději na-

hraditi domácími; není jich mnoho, ale přece tu jsou. Tak na př. moderní asketa, exulant stal se jejím ideálem; uzřel na moment konturu svlečené ženy, rasova dcera honoruje chlapce, Aše je grandiosně domýšliv, projeviti kondolenci, aranžovati slavnost.

Konečně i to rozbujnělé nyní postpositivní se našlo si někdy útulek v Křišení: jak Dvorští dověděli se, jak pyšně nese se a p. Píšeme tak, ač tak nikdo nemluvíme. Zdá se nám to pěknější, ale je to strojené. B.

Z VÁLEČNÉHO SLOVNÍKU.

Doplňkem slov vojenských, která se za války rodila v poli i v »zázemí« a z nichž ukázky přinesla poslední dvě čísla N. Ř., jsou slova »civilní«, jejichž kolébkou a domovem byla česká města a venkov a svízelný válečný život v nich. I ta slova dosud žijí, a to nejen v paměti, nýbrž většinou i v praksi, neboť nynější naše poměry jsou vlastně jen málo změněným pokračováním poměrů válečných. Jednou však i to vezme konec, přestanou fronty, ústředny, chlebenky atd. a zapadnou s nimi i slova, která se s nimi vynořila; a i když se zachovají příštím generacím jako mrtvý lexikální materiál v dnešních novinách, knihách a pod., zatemní se možná aspoň důvod jejich vzniku. Proto i taková slova jest třeba sbírati a zaznamenávati aspoň dnes — snad již o hodině dvanácté. Z příspěvků, které Naší Řeči byly poslány na válečný slovník, bylo těch, které byly věnovány těmto slovům nevojenským, dosud nejméně. Uveřejňujeme dnes z nich slova, která sebral jednak prof. Š. Kubín, jednak prof. Karlík z Domažlic.

B i č i f ó n n. b l e c h á r n a, biograf; b í l i t, krást (de se bílit); b u ř i n a, buřt (kup si buřinu, budou z tuřínu); c e p e l í n, keťaský obchod; č e r n ý, jezdit na černo, mlít na černo (z němč.), t. j. bez lístku; d r á t, sedni na drát, jeď po proudu, po tramvaji; d r d o l, kup si drdol! pozdrav jako »nazdar« (z pořekadla: »kup si drdol, nebude«, jakých kolovalo víc); d r ž e t m í s t o, musil-li kdo odběhnouti z fronty, zajistiti mu místo; e n k y, společný název nekonečné řady různých odběrných lístků, jako byly bramborenky, cukřenky, chlebenky, moučenky, uhlenky, tabáčenky atd.; e r á r, obilní ústav (odvedli jsme eráru 15 metráků, na Chodsku říkali někteří venkované z neporozumění cizímu slovu »jenerálu«); f e c h t o v a t, sháněti po vesnicích za peníze nebo výměnou potraviny; f r i d o l í n, mír v Brestu Litovském; f r o n t a, zástup lidí čekající v řadě na vydávání potravin a j.; h o d i n k y s v o d o t r y s k e m (dej mi cigaretu! — a co bys ještě chtěl? hodinky s vodotryskem? pod. máš cigaretu? — to nemám, ale mám babičku v Číně); h o u p a t, míti někoho za blázna (nehoupej nás!);

chodit (běhat) po chlebě a pod. (sháněti se, kde se právě prodává); jízva (v Podkrkonoší) m. výzva (už pude druhá jízva); kabaret, baret francouzských legionářů; kanárek, kukuřičný chléb, také kukuřičák; keťas, žen. keťaska, z něm. Kettenhändler, obchodník, který se za války předražováním zboží obohatil, pak každý boháč nebo blahobytně vypadající člověk (na Chodsku také ketas nebo i kaťas), odtud i další odvozeniny keťaský, keťasit, keťasovat, vyketasovat, naketasovat si a pod.; kopřivy, chodit v kopřivách, v šatech z kopřivové látky; korytník, kdo vyžírá obec nebo stát; kukuřičňák, válečný desítihaléř ze žlutého niklu; kukuřičný policajt (v Plzni), strážník na dozoru u prodejny; lajtnant bez zápisu, uherská cigareta bez označení; levý, celej na levo, t. j. ani mne nenapadne; maxmilijání cena (na Chodsku též maxmiliální nebo dokonce »decimální«), maximální; maštěnka (v Bělohradě), tučenka; mirolín = fridolín; mýdlo, ten je jak válečný mejdlo, bere úplatky, maže se; nahnouti, je to s ním nahnutý, máme nahnutý kvartýr, jsme v tom špatně; nazaret (Sobotka, Domažlice), lazaret; Nováček, císař Karel; pivolín, náhražka piva; přílepek, kdo se přitlačil k frontě čekajících; pufna, nákladní vlak; putna, mně je to putna, volný, lógr, t. j. mně je to jedno; reflektor, člověk se zrzavou hlavou; řetězový obchod, Kettenhandel; semetrika, elektrická tramvaj; směla, válečná náhražková káva; stát na chleba, na brambory (n. bramborách), na sádlo a pod., čekati na prodej; stromovka, tabák z lupení (kouří stromovku; co je to za tabák? — Stromovka versus Letná, bukovina, bukovinský tabák, z českých luhů a hájů); španělka, chřipka »španělská« (v říjnu 1918), poněvadž začala řáditi ve Španělích; tobogán na vši, pejzy haličských židů; uhlobarón, zloděj uhlí; Ukradina, to je zboží z Ukradiny (kradené); úplavice, rakouská papírová dvoukoruna; vohodit se, ošatiti se; voko, policajt; žatecký, kouřit žatecký, t. j. náhražku tabáku s chmelem.

I u těchto slov známe namnoze jen znění a význam. Prosíme tedy svých čtenářů, jednak aby přispívali na rozmnožení této sbírky lidových slov válečných, jednak aby nám oznamovali, kde se těch slov, zvláště méně obvyklých, užívalo, kdy se asi začala vyskytovati a kde se vzala.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Nedávno zemřelý prof. Alois Lisický obíral se s obzvláštní zálibou otázkou purismu v jazyce českém. Výsledky své práce uveřejnil v revue Osvětě, řízením Ad. Srba u J. Otty vydávané.

V posledních číslech minulého roku začal tam uveřejňovati stať Z dějin zápasu o české slovo, která se v letošním ročníku doplňuje článkem Jan Václav Pohl v zápase o české slovo. Lisický dokazuje tu na základě známé neznámé předlohy slovníků Prešpurského, Rajhradského a Nomenclatoru, že v druhé polovině 14. století bylo za Karla IV. jakési sdružení puristů u nás, skládající se z nejlepších mužů tehdejších, které si vytklo za úkol, učiniti jazyk český způsobilým nástrojem umění a věd, aby bez cizí pomoci mohl vyjadřovati vše to, co činilo tehdejší vzdělanost.

Ze slovníků těchto čerpaly pak slovníky další, berouce z nich, co se jim hodilo, jiné měníce neb nově utvořenými slovy doplňujíce. Spisovatel uvádí na to doklady ze slovníku Velešínova a dovozuje přepisem Trialogu z r. 1489, Dictionaria trium linguarum, vzniklého přepisem z Trialogu a ve Vídni r. 1513 vytištěného, dále Vokabuláře Brněnského a Anonyma latinsko-českého s Prešpurským a Rajhradským slovníkem.

Nezávislým na předchůdcích a tedy samostatně tvořícím nová slova jest Catholicon magnum latino-teutonico-bohemicum. Ale skladatel tvořil nešťastně. Zato Lisický uznává, že si nevedl tak zbrkle původce Lactiferu, bosák Vodňanský, který r. 1508 složil slovník napolo naučný a někdy též etymologický. Je tam sice rovněž mnoho nemožného, ale Lisický to vysvětluje a omlouvá. Z Vodňanského prý nám zůstala v jazyce slova: kružidlo, nálevka, letora, tlumok, nevěstka a j. — Pak spisovatel oceňuje Rešlovo Dictionarium latinobohemicum z r. 1560—62, objasňuje jeho poměr k Veleslavínově Sylva quadrilinguis z r. 1598, rozbírá Brus jazyka českého Jiřího Konstancia z r. 1667, promlouvá o jazykových společnostech té doby z Italie do Německa se šířících, o Balbínově latinské Obraně jazyka slovanského, zmiňuje se o Pešinovi, a probíraje Rosovu Čechořečnost z r. 1672 a jeho Thesaurus linguae bohemicae, dokazuje, že Rosa v Thesauru nebyl šťastnějším puristou než v Čechořečnosti, nevystihnuv ducha našeho jazyka ani zákonů jeho rozvoje. Za dobrý slovař označuje Quadrilingue Dictionarium z r. 1683, za chatrný slovař český z r. 1705, jehož skladatele nazývá Dobrovský nestoudníkem, protože nadává tomu utrhačů, komu by se jeho prácička nelíbila. — Mocné ohlasy Rosova novotaření prý zaznívají z díla Pavla Doležala Grammatica slavico-bohemica z r. 1746, kdežto Vusín (r. 1700, 1706 a 1747) se nespravoval Rosou a proto tolik nechyboval v tvoření slov, zato hodně ve výkladech a překladech ve svém Dictionarium von drei Sprachen. Následuje výčet dalších děl: nejmenovaného autora Grammatica linguae bohem. (1715), Index locuplex latinarum dictionum od jezuity Kropfa, plný nesprávností.

Článek jest tu koncem roku uťat bez závěru; letošní stať o J. V. Pohlovi jest patrně další částí jeho. Zmiňuje se tu nejprve o Pohlově

německé Grammatica linguae bohemicae z r. 1756, kde jest as 18 procent ze 1700 slov jeho výtvorem nebo cizím, dále o čtyřdílném Nomenclatoru křižovníka Němce Rohna nestejné ceny, zejména pak o jeho spise Analecta. Lisický tu převádí posudek Smetánkův o malé ceně Analect na Rohnův Nomenclator; Analecta prý neplují více v proudech purismu nežli Veleslavínova Sylva. Poté se spisovatel vrací k Pohlovi a rozbírá třetí vydání jeho mluvnice (Neuverbesserte böhm. Grammatik z r. 1773), kde je také Slovník řeči české se 6000 slov a Přílepek všelikých rozprávek. Bránil-li před lety (r. 1893 ve Věstníku Král. č. spol. nauk) prof. Prusík Pohla, že se tolik neprovinil, jak se obyčejně myslí, ježto převzal mnoho ze slovníků starších, Lisický naopak dokazuje, že Pohl mnohem více slov utvořil sám, nežli odjinud převzal. B.

HOVORNA.

BABÍ KOUT mají podle zprávy prof. J. Květa v Berouně s významem, o němž jsme mluvili IV, 79, v Lenešicích u Loun; téže straně říkají tam i babský kout. V témže smysle říkají, jak nám píše prof. dr. J. Marek v Strážnici na Mor., na moravském Slovácku okolo Uh. Ostrohu zhnilý kout. »Tento zhnilý kout bývá lokalisován v lidové meteorologii obyčejně do bažinatých krajů jižního toku řeky Moravy, která zhusta své okolí zavodňuje, počínajíc Strážnicí a dále dolů na jih.« Také v Miloticích (u Kyjova na Moravě) a v okolí mají podle zprávy inž. Frant. Nedvědického takový »zhnilý kút«; Prostějovským přicházejí bouřky z mokrého kóta (do Prostějova samého od Kosíře; uč. m. šk. K. Pittich). — P. »abonent« nám píše, že poloostrov Lapad u Dubrovníka je ukončen na sz. straně pohořím, jemuž tam říkají Babinkut (na italsko-německých mapách však je jméno Babintut). Z té končiny také přicházejí často mraky na Lapad a na Dubrovník.

BROUBITI. V 2. č. jsme se ptali, kde se říká broubiti. Došly nás dvě odpovědi z opačných skoro končin českých. Podle zprávy p. V. Šumana na Kr. Vinohradech užívá se toho tvaru hojně na Jičínsku. Mají tam na př. zástěrv »broubené« kraječkami, a »broubí« tam kapesníky, šátky a pod., t. j. dělají kolkolem zášivku, aby se netřepaly. A p. Ant. Mára nám oznamuje, že se v nářečí chodském (zvláště v okolí vsi Postřekova u Klenče) užívá nejen slova broubiti, ale i jeho složenin. »Zvláště staří lidé tak mluví.« Děvče broubí fěrtuch, zabroubila jej, dobroubila šátek (dokončila obrubu). »To jsem se nabroubila«, požaluje si jiná. Na šátku je jako jinde »vobruba«. Chodské nářečí má podle jeho zprávy z téhož kořene také dvě různá podstatná jména po-

dobného znění, ale nestejného významu: roubí (nebo roubení) je obruba studně (původně ovšem roubená), »vroubí jsou cesty a pěšiny v lese (podél nich jsou zasázeny listnaté stromy a také vrby u potoků)«. Vroubí podle původu tohoto slova ovšem neznamená něco, jak se dnes psává, »vroubeného«, t. j. lemovaného stromy, nýbrž něco po staru »vroubeného«, zaseknutého do plochy zarostlé lesem, vrub do této plochy.

CHUCHEL (J. S.). Jistého o původu tohoto místního jména — jako mnohých jiných — je těžko co říci. Sedláček v Místop. slovníce histor. myslí patrně na odvozeninu od osobního jména Chuchel, které uvádí v v seznamu jmen osobních, jež se v místních jménech opakují. Osobní jméno Chuchel jest také doloženo v Archivu českém IV, 249. Výkladu tomu by nasvědčovalo také místní jméno Chuchlice, které uvádí Kott (VI, 44) z Bílkových Dějin konfiskací. Podst. jméno chuchel značí tolik co chuchvalec, cucek.

POSLÉZE, POSLÍŽ (v. IV, 59). Pan geolog J. V. Želízko nám oznamuje, že se příslovce poslíž s významem »později« užívá také v Mladé Vožici. Od p. MUDra J. Babíčka v Brně pak došla zpráva, že slovo to žije i na Moravě; užívají ho jeden z ošetřovatelů (je usedlý v Bučovicích) a jeden nemocný (z Bohdalic u Vyškova) v brněnském ústavě choromyslných, ovšem že zase s významem »později«. S týmže významem má také Bartošův Dial. slovník 317 tvar poslíz z nářečí dolského a poslíž z Brněnska.

POZŮSTÁVATI. Hledá-li listonoš adresáta v domě udaném na adrese marně, napíše obyčejně, že v tom domě »nepozůstává«. To se v něm patrně ozývá vědomí, že úřední sloh žádá, aby se v něm mluvilo nějak jinak, než se mluví takto; sic by napsal »nebydlí« (nebo »nezůstává«). Ale v republice by se snad i to mohlo změniti? Přece se nikde neříká ani kdy říkalo »pozůstávám na Vinohradech«?

SEČ JSEM. V »Nár. listech«, (ve večerníku 2. března) jsme se dočtli, »že Jeho Jasnost Horthy přičiní se o to (aby se Karel Habsburk dostal na uherský trůn), seč na něm bude«. Jinde jsme čtli o někom, že se přičiňuje, »seč je s to«. Doklady, jak se u nás píše, když si nehledíme uvědomiti mluvnický základ toho, co píšeme. Říkáme »kdo s koho, ten toho«, t. j. kdo jest dosti silen na koho, ten toho (bije, doráží naň). Tedy »jsem s to« znamená tolik, že mám na to dosti síly; »seč jsem« znamená »nač mám dosti síly, co zmohu, co dovedu«; »seč na mně jest« je nesmysl. Tedy: »Horthy se přičiní, seč bude«. Anebo »co na něm bude«, t. j. co na něm bude spočívati, co na něm bude záležeti. »Přičiním se, seč jsem s to« je asi taková moudrost, jako kdyby kdo řekl »ukáži jim, proč zde proto jsem«. Kdyby se

u nás lidé aspoň vyhýbali rčením, jimž sami nerozumějí, a psali, jak doma mluvívají!

SCHWARZENBERGSKÉ KRÁLOVSTVÍ (F. S.). Německý Hamburg je náš Hamburk a je v něm hamburský přístav, do nedávna nás měli v hrsti němečtí Habsburgové, říkali jsme jim po česku Habsburkové a učili nás zpívati, že »osud trůnu habsburského Rakouska jest osudem« (a nebylo to pravda?), Schwarzenbergům se říká u nás odjakživa Švarcenberkové, a na Smíchově mají Švarcenberkovu třídu. Jméno jednotlivcovo konečně lze psáti, jak je píše on sám, i jméno jeho rodu, ale přídavné jméno od něho odvozené je již dílem a majetkem naším, a tak tedy raději bychom psali »švarcenberský sýr, švarcenberské království«, než jak bylo napsáno v novinách. Aspoň u jmen, známých u nás každému.

STRŽEŇ (IV, 77). »Na Moravě, v okolí Kroměříže (a podle Bartoše i jinde) má slovo stržeň (r. muž.) význam jádra, zárodku hnisavého nádoru. Tak na př. říká Hanák: »Vešel z té krtice (= z nežitu) veliké stržeň; veklačil (= vytlačil) z bolačke (nebo »z rane«) stržeň.« »Je jak stržeň« se říká o muži silném, jadrném. Mladší pokolení pomalu zapomíná, jak jsem se přesvědčil, na toto staré slovo; užívají ho jen lidé starší« (p. Jar. Simerský, odb. uč. v Pečkách na dr.). — Podle zprávy p. Boh. Koutníka v Lišanech u Rakovníka říkají jádru boláku, vředu atd. v Drahotěšicích (v okr. třeboňském) s t r ž á n; na př. »už mu leze z nežitu stržán«. Tvar tento, jenž vznikl asi napodobením zhrubělých jmen jako dlouhán, velikán, v dětské mluvě pesán atp., má Kott 7, 801 také od Č. Krumlova; podobné slovo je sršán, sršáň m. sršeň. — »V mém rodišti Poleni, ale i jinde na Klatovsku se vředovému strženi říká vostržeň i vostržán (Dechtín u Klatov). »Vymáčkni si z nežida ten vostržeň, a budeš mít pokoj«, radívají u nás na venkově« (dr. Hostaš, konservátor min. nár. osv. v Klatovech). O s t r ž e ň (r. žen., 2. p. -žně) má Kott 2, 427 s významem »jádro (rostlinné)« a »vaječník (zvířecí)« z Ranka. Se zmatkem, o němž jsme mluvili na str. 78, čteme toto slovo (v r. muž.) v »Kuchařstwij« z 16. stol., jež znova vydal Zíbrt r. 1891: »vyřež z nich (kdoulí) jádra i ten wostřen všecken« (u Zíbrta 69a, v původním tisku 20a; ostržen zde znamená vnitřní semeník kdoulového plodu).

Zdá se, že bývalo i jméno s t ř e ž (anebo i s t r ž ě) ž. r., s významem v podstatě týmže (srv. círk. slov. strža, psané stroža). Jungmann píše s t ř e z; má doklad z nějaké bible (Ezech. 17, 3 strez cedrovú »medullam cedri«, srv. u Kotta 3, 710 doklad z bible Olomoucké) a z rukopisu o štěpování (1447), kde nelze ovšem rozeznati, říkalo-li se střez, strez, střež či strež, strzi či strži atd. V tomto ruko-

pise se slovo to několikrát opakuje (s významem jádro, duše kmene nebo větve): až do sstrzi 7, při sstrzy 9, rozřež tomu rúbíku (= roubu) jádro nebo strez napoly 14, provrť... dieru až do strzie. Podle stržeň lze sotva čísti jinak než střež nebo strež, 2. p. strži, strže. Divný tvar je 1. p. střež, místo něhož očekáváme strž; snad se tvar strž nějakou obdobou změnil v střež, anebo snad strež. Jiné slovo je ovšem strž (žen. r.), s významem »strhané místo v břehu, v hrázi«, doložené od 15. stol.

Při korektuře přidáváme ještě tyto zprávy. Stržeň (m. r., s 2. p. -žňa) je známo v Kunovicích na moravském Slovensku (Msgr. dr. Fr. Snopek), na Frenštácku (řed. Bedř. Fiala), na Prostějovsku (uč. m. šk. K. Pittich), vesměs o jádru (zhustlém hnisu) vředu nebo jiného boláku. Stržán (m. r.) v témže významě žije v Roušíně u Č. Krumlova, a je to slovo i v Č. Budějovicích známé (prof. Tom. Planský); na Chodsku tomu říkají vostržeň (ž. r., 2. p. -ženi), na př.: Nerejpej v tom, dokud není vostržeň zralá; vostálo tam ještě kus vostrženi, ta muší ven (prof. J. F. Hruška). — Také jsme byli upozorněni, že snad netřeba hledati kmenové souvislosti v němčině (N. Ř. IV, 79). Říká se (na Chodsku) na př. »strhal se lék, strhala se ostalá káva, do níž nadrobeno chleba, strhá se i nedobrý ocet« (strhati se zde znamená asi sraziti se, utvořiti ssedlinu); odtud by mohlo prý pocházeti i slovo stržeň atd. Pak by ovšem musily dosvědčovati slov. jazyky, že za »s« byla původně polosamohláska (jer); a po něčem takovém není stopy. Aby nebylo nedorozumění, přidáváme, že i nám je stržeň slovo českého původu, jež má slova příbuzná v něm. stark atd. docela tak, jako dva, tři, máti atd. jsou slova původem příbuzná s něm. zwei, drei, Mutter.

STUDNICE (J. Š.) Rozhodnouti při jménech místních tohoto tvaru, jsou-li čísla jednotného či množného, není snadné, protože i v zápisech starších bývá v té věci kolísání. Je pravděpodobno, že většina jmen Studnice byla podle původu (osada u studnice) čísla jednotného, ačkoliv se vyskytují i jména Tři studně; vlivem jiných jmen místních pomnožných a zejména četné rodiny jmen na -ice (Lobkovice) rozmáhá se číslo množné; tak čteme (v listinách týkajících se věcí moravských): Ondřej ze Studnice (Arch. Č. 6, 504 z r. 1463), ale častěji Ondřej z Studnic (t. 7, 598 z r. 1459, t. 16, 147 z r. 1463), na Studnicích a p. Stejné kolísání v čísle jest viděti i ve jménech zdrobnělých Studénka, Studánka a zase Studénky (Studýnky), Studánky. Pan rytíř Petr Straka z Nedabylic, jemuž patřila Studnice u Náchoda, píše se (Arch. Č. 22, 250 z r. 1613) z Nedabylic na Lhotě Řešetové a Studnicích. Smlouva mezi vrchností a poddanými panství brandejského z r. 1723 (Arch. Č. 24, 146) končí se atestem krajského úřadu

v Hradci »actum v Studnici« atd. Nejlépe tedy jest spravovati se praksí domácího obyvatelstva, které, nemýlíme-li se, kloní se k číslu jednotnému, do Studnice.

VIDNO (V. E.). Zase jsme malovali čerta na zeď, když jsme III, 309 napsali, že krajané, kterým udělala krása nečeského slova »vidno«, měli by psáti také, že je vidno Sněžku. Už je to tu; podle »Nár. demokracie« (18. března) prohlásil nizozemský ministr Huys, »že dosud není vidno ničeho, že by byl bývalý císař a jeho syn se zúčastnili nějaké akce«. Slibujeme, že již budeme opatrnější.

Pan X. Y. nám poslal zajímavé doplňky o tomto provincialismu ze slovenštiny, kde je velmi častý. »Pětiletá Slovačka na př. zakryla mi rukama oči a potom odtrhnuvši ruce zeptala se mne: »Už je vidno?« Školník na chodbě nerozsvítil, že je vraj (= prý) ešte vidno. S předmětem se tak říká často. »Vidno rytierov!« volal jeden Bystřičan za maďarského vpádu na nás, kteří jsme neztratili hlavy. Namátkou uvádím tyto příklady: »A horou (= lesem) vidno dve fakle blýskať pomedzi hustú bučinu, počuť ich (= slyšeti je) výskať, počuť ich pískať...« (Sládkovič, Detvan 64, 85). »Ako sa mu brieždi (= jak se mu rozbřeskuje), vyjasnieva neistota. Tu i tu povstávajú vidné body« (Páričkova Slov. knižnica č. 7—8, 119).«

ZMUŽILÝ, ZMUŽITI SE (R. T.). Soud, že bychom podle vzmužiti se měli psáti vzmužilý, byl by správný, kdyby jeho základ byl správný. O tom jsme se mimochodem zmínili již III, 185. Zmužiti se znamená »státi se mužem«, pak »nabýti mužnosti, duševní pevnosti«, a předložka sloves, která znamenají »státi se, učiniti něčím, nějakým«, je zpravidla z- (zběleti, zčerniti, zmoudřeti, zničiti, zněmčiti atd.). Zmužilý je slovo tvořené docela tak jako zženilý, zbabělý, zhovadilý atd., a slovo to i jeho odvozeniny (zmužile, zmužilost) odjakživa se píší zm-; a v staré době se psávalo vždy také zmužiti se. Tvar vzmužiti objevuje se dvakrát v rukopise Královédvorském (snad by se našel nějaký doklad z nové doby i před ním, ale neznáme ho), a odtud se rozšířil tento nesprávný pravopis v nové době vůbec (úřední Pravidla píší zmužilý, zmužněti, ale nemají ani zmužiti ani vzmužiti). Mínění, že by správný tvar byl vzmužiti se, má základ v přeneseném významu tohoto slova, v němž cítíme nějaké vzchopení se, vzpružení; ale jak málo by bylo oprávněno původem těchto slov, kdybychom psali vzmužilý, viděti z toho, že zmužilý znamenávalo jindy i tolik co dospělý (a zmužilá léta byla léta dospělosti).

Z redakce odpovídá Václav Ertl.

Tiskla firma: Th. Venta, společnost s r. o. v Praze-I., Bílkova ul. č. 17.